

Biblia és magyar néphagyomány

A Biblia, a kereszténység szent könyve, a néphagyomány egy nép íratlan, szájról szájra, nemzedékről nemzedékre, írás nélkül átadott tudása, műveltsége. Hogy kerülhet ez a kettő össze? Az Írás és a szóhagyomány? Az ellentmondás csak látszólagos. A Biblia, és nem a könyv a szent, nem a papír, az írásjelek, hanem amit arra leírtak jelekkel, amit az jelent. Az Újszövetség evangéliumait és az Ószövetség „könyveit” nem jegyzőkönyvszerűen rögzítették, ahogy a Szentlélek diktálta, hanem hosszú éveken, évtizedeken, az Ószövetség esetében több száz éven keresztül csak íratlanul, szóhagyományban élő emlékezetet jegyezték le, formálták át írásba. Az evangélisták, akik tanúi voltak Jézus földi működésének, csak évtizedekkel a Mester halála után jegyezték le élményeiket, szóbeszédben fennmaradt emlékeiket, és nem is mindig saját emlékezetük alapján, hanem a barátok, ismerősök, rokonok körében, többször is elbeszélte, felidézett eseményekről mondottakat, amikor az írásra kérésztetést megkapták.

Hadd jegyezzem itt meg azt is, hogy az Újszövetség-kutatók közül egyesek úgy vélik, talán joggal is, hogy Máté, Márk és Lukács, vagyis a szinoptikusok egy közös, elveszett forrásból merítették műveiket, annyira megegyeznek a szavaik és mondatfűzésük is. Én azt hiszem, hogy nem kell okvetlenül egy elveszett, írott ősevangéliumra gondolnunk, hanem csak arra, hogy a közös, széles körben ismert, továbbadott, ismételt felidézett szóhagyományból merítettek mindhárman. Tudjuk azt is, hogy Jézus urunk földi életének és tanításának „szóhagyományos” emlékezete nem csak Máté, Márk, Lukács és János megfogalmazásában került írásba, hanem más tanítványok és közeli kortársak is megfogalmazták és leírták, ugyancsak évtizedek után, a bennük élő és környezetükben fennmaradt emlékeket. Például olvastam András és Tamás apostol „evangéliumáról”, akik Krisztus halála és feltámadása után Keletre mentek. Jakab „ősevangélium”-áról (József és Mária történetéről), „Pseudo Máté” evangéliumáról (Jézus gyermekségének elbeszélésével), Péter cselekedeteinek, Jézussal való utazásairól szóló elbeszélésekről. Bizáncban a IV–V. században sok olyan kézíratos mű keletkezett, melyek a később el nem fogadott, úgynevezett apokrif szövegeken alapultak. A Krisztushoz kapcsolódó szóhagyományban élő történetek természetesen a szóhagyományozás törvényei szerint több ágon is szálltak nemzedékről nemzedékre és óhatatlanul keveredhettek más történetekkel, mítoszok elemeivel, romlottak, vagy a változatok egymást kiegészítve, mintegy helyre is állíthatták a valóságnak jobban megfelelő leírásokat, különösen az írásbeliséget még nem használó különböző nyelvű népek körében, szinte napjainkig. Fokozottan érvényes ez az Ószövetség történeteire, ahol a teremtés, a bűnbeesés, a vízözön vagy Dávid és Salamon király viselt dolgai kiegyesültek, keveredtek zsidó eredetű, bibliába nem foglalt „pseudo-epigrafikus” írásos művekkel (Adám és Éva, Kain életéről), más népek, egyiptomi, sumér, iráni, babilóni írott és szájról szájra szálló, a teremtésre, bűnbeesésre, vízözönre vonatkozó hagyományaival.

Ez a magyar szóhagyományra, népköltészetre is vonatkozik. Amikor a XIX. majd a XX. században a népköltészet kutatói rátaláltak a nép körében elevenen élő bibliai történetekhez hasonló elbeszélésekre, természetesen elsősorban azokat jegyezték le, melyek lényegesen eltértek az elfogadott, bibliában olvashatóaktól, amelyek nem egyeztek sem a Károlyi Gáspár, sem a Káldi György fordította, hivatalosan használt szövegekkel. Ezeknek szép gyűjteménye a „Parasztbiblia”, melyet Nagy Ilona és Lammel Annamária állított össze korábbi publikációkból, de jó nagy részét maguk is jegyezték le a magyar nyelvterület különböző részein. Ez a sok szép, részben a bibliai szereplőkhöz köthető, de a Bibliában nem található történet bizonyára csak kis töredéke annak a szóhagyományban egykor elevenen és mindenhol számos változatban élő elbeszélő-kincsnek, amit népünk magyar nyelven megőrzött, de már az utóbbi évszázadokban, a nyomtatott bibliák valamint az irni-olvasni tudás terjedésével háttérbe szorult és felejtésnek indult.

Főképpen talán azok maradtak fenn tovább, melyekben több humor, vidámság is volt, és eltértek az írott biblia elbeszéléseitől. Így azok a történetek, melyek arról szóltak: „amikor Krisztus urunk Szent Péterrel a földön járt...” E tréfás, csattanós elbeszélések szerint Szent Péter mindenben utánozni próbálta a Mestert, vagy akár „túl is licitálni”, de kevélységével mindig felsült és megszegényült, vagyis ezek az anekdota szerű elbeszélések lényegében nem álltak szemben a Szentírás szellemével, erkölcsi rendjével, csak kedves humorral, a mindenkor adott környezet köznapjaiba illesztették. Például Jézus megteremtí a méhecskét, mire Péter is próbál hasonlót teremteni, de csak legyet tud, de annak is lesz azért

valami haszna, mert az nem engedi a lusta embert nappal elaludni. Vagy Jézus úgy patkolja meg a lovat, hogy leveszi a ló lábát, hogy kényelmesen dolgozhasson a patáján, majd visszateszi és hozzáforsztja a lóhoz a lábát. Amikor ezt Péter is megpróbálja nagykevélyen, bizony belepusztul a paripa a „mütébe”. Nyilván más alkalom szolgált az evangélium „komolyabb” részeinek elbeszélésére, és más, az ilyen történetek elmondására, mert a négy evangéliumnak is más és más volt a „célközönsége”, melyek számára Máté, Márk, Lukács vagy János írását szánta. Így lehetett ez a magyar nép körében is, különösen az írott, nyomtatott bibliák és az írás-olvasás elterjedése előtti időben.

Írásos anyaggal ha nem is tudjuk bizonyítani a szájhagyományban élő biblia létét, de következtetnünk lehet erre. Szent István így rendelkezett azokról, akik nem hallgatják figyelmesen a templomi tanítást: „Azok...akik a misék szertartása idején egymásközt sugdolóznak, másokat zavarnak, pletykákat fecsegnek nem figyelve a szent olvasmányokra...azokat ha idősek, megdorgálva szégyenszemre küldjék ki a templomból... a fiatalokat a templom előcsarnokában meg kell köztözni szíjjal és meg kell nyírni őket.” Mivel az első magyarországi, az Esztergomi Zsinat rendelkezése szerint, „az eddigi gyakorlatot folytatva, minden templomban azon a nyelven kell elmondani a főbb imádságokat és a tanítást (ezen elsősorban a leckét és evangéliumot kell értenünk), amilyen nyelven a templomban lévők beszélnek”, joggal tételezzük fel, hogy magyarul hangzottak el a biblia szövegei. Mivel ebből az időből eddig semmilyen magyar nyelvű, kézírásos (nyomtatott még nem lehetett) bibliáról nincs tudomásunk, a miséző pap vagy maga fordította le a kijelölt szentírási részt, ha egyáltalán volt kézírásos bibliája, vagy a szájhagyományból idézett. A XIII. században már egészen biztosan voltak magyar nyelvű, írott biblia részletek, főként a beginák mozgalmának köszönhetően. IV. Béla szentéletű Margit leánya már olvasott magyar nyelvű bibliai szövegeket. Az Ómagyar Mária-síralom is, a beginák laikus mozgalmához kapcsolódó Mária-tisztelet „gyümölcse”. Az 1279-ben tartott Budai Zsinat már azt az igényt fogalmazta meg, hogy a falusi papoknak is legyenek könyveik. Ezeknek valószínű latin-nyelvű kódexeket kell értenünk. Az 1397-es esztergomi jegyzőkönyv szerint egy papnak kötelezettsége volt, hogy a Tízparancsolatot, a hitvallást, az alapvető egyházi szabályokat, a szentségekről szóló ismereteket, az ünnepekre rendelt Szentírás-részleteket, a szentek élettörténetét, legendáit magyar nyelven őrizze az emlékezetében. Könyv nélkül kellett tudniuk a latin miseszövegeket és imákat is, és énekelni is tudnia kellett.

A Husz Jánossal kezdődő hitújítási törekvéseket az Egyház világias hatalma és pompája provokálta és az az igény, hogy mindenki anyanyelvén, ellenőrzés nélkül olvashassa a Szentírást. Ennek következtében a XV. században eretnek-gyanússá vált minden nemzeti nyelvű írott biblia. Nem valószínű, hogy a Münchener-kódexben fennmaradt magyar nyelvű újszövetségi részletek fordítói, a Zalánkemenyből Moldvába menekült két ferences pap, Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás huszita lett volna, de az 1430–1450 között, a „Tatros partján” leirt magyar evangélium gyanússá tette őket. Működésük már feltételezi azt, hogy már a nép körében is vannak olvasni tudó emberek, akiket deákoknak neveztek akkoriban. Az 1560-as Nagyszombati Zsinat elrendeli, vagy inkább nyomatékosan javasolja, hogy minden plébánia állítson fel iskolát, melyben elsősorban hitoktatás folyt. Pázmány Péter 1629-ben határozatot fogadott el arról, hogy a gyermekek otthon, családi körben adjanak számot iskolai tanulmányaikról, és a szülők és gyermekek közösen elevenítsék fel a bibliai történeteket. Valószínű, a bibliai történetek felelevenítése még írás nélkül folyt, a szóban átadott elbeszélések emlékezetének felidézéséből állt. A vasárnapi misén a tanítás meghallgatása és a vasárnap délutáni, egészen a XIX. századig sokhelyütt fennmaradt hitoktatás során hallott szövegeket „memorizálták” és nem „jegyzetelték” írásban, valószínűleg talán úgy, ahogy még az 1930-as években mi is „skandáltuk” az egyszerűen. Talán erre a gyakorlatra vezethető vissza Varga Lajos 1910-es kísérlete egy versékbe foglalt bibliára, melyben úgy látszik szóhagyományos elemek is helyet kaptak.

Joggal feltételezzük azt, hogy már a reformáció előtt is voltak olvasni tudó parasztemberek, akik a paptól vagy kántortól, a török időkben a hódoltság területén a papokat helyettesítő licenciátusoktól tanulták meg az olvasás tudományát és voltak kézíratos biblia és legenda- szövegek, melyeket az olvasni tudók felolvastak, különösen ünnepnapokon. Az iskola nem volt kötelező egészen a XIX. század közepéig. Minden esztendőben, Szent Balázs vagy Szent Gergely egyháztanítók ünnepén az iskolások sorra járták a házakat és iskolás társakat toboroztak maguk közé és egyben adományokat gyűjtöttek a tanítók, a mesterek részére. Ekkor énekeltek az „Á, bé, cé, dé, Rajtam kezdé...” kezdetű éneket is a tanulásról, amit Kodály Zoltán dolgozott fel gyermekkorusra. Igaz, a fiúgyermekek a XIX. században is csak jobbra télen mentek iskolába, Berzsenyi Dániel szavaival mivel „a magyar mezei polgár, mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és a baltát elbírja, ökrésszé teszi...” vagyis korának megfelelő állatokat őriz. Először libákat, majd malacokat, nagyobbacskán a gazda ökreit, akár éjjel is, amíg a gazda velük szántani vagy fuvarba nem indult. Ezért – némi túlzással – állapítja meg, „hogy a magyar paraszty gyermek semmi iskolai nevelésben nem részesül.” (A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól. 1833)A mes-

ter saját házában oktatta diákjait és a szülőknél volt sorkosztón esténként. Amíg a háziak különféle, csendes tennivalókkal foglalatostkodtak, varrtak, hímeztek, tollat fosztottak vagy ételt készítettek elő, a mécs gyenge világánál, a tanító felolvasott a bibliából, kalendáriumokból, kézről-kézre adott írásokból, később ponyvanyomtatványokból, majd Gárdonyi Géza vagy Jókai Mór regényeiből. Én még találkoztam olyan tanítónénivel, aki így kezdte pályafutását az 1940-es években.

A régi iskola, a XIX. század közepéig, elsősorban az olvasásra tanította meg a gyermekeket. A falu jegyzője által megfogalmazott folyamodvány vagy testamentum alá írt „kereszt vonás” azt jelezte, hogy az illető bíró vagy végrendelkező parasztember nem tud bánni a tollal, de olvasni többnyire tudott és ünnepnapokon hangosan, a többiek épülésére is „használta” a féltve őrzött Bibliát.

A Biblia azonban nemcsak szájhagyományos és írott elbeszéléseivel volt fontos része a néphagyománynak, hanem mintát adott az ünnepre és a hétköznapokra is. Az egyházi év nagy ünnepeit lehetőség szerint a bibliai események felidézésével, átélésével ülték meg. Például mint ama első húsvéti feltámadás éjszakáját és hajnalát a szent asszonyok, úgy példájukat követve az egész falu népe megvirrasztotta a temetőben a nagyszombatról húsvét vasárnapra virradó órákat. Egyes helyeken Mária egykori Jézus-keresését idézték fel az asszonyok. Vagy előtte, virágvasárnap, az Úr diadalmas jeruzsálemi fogadtatását utánozva az ifjúság zöld ágakkal járta be a falut, díszítette fel a kapukat (legalábbis a fiúk a lányoké!) ... Karácsonykor, elsősorban Lukács evangéliuma alapján elképzelt Szent Éjszakának eseményeit idézték fel a betlehemet járók, a szálláskereséstől a pásztorok felserkentésétől azok jászol előtti hódolatáig. Vannak olyan betlehemes játékaink is, melyben a Szent Pár Heródesnél keres szállást, és az utasítja őket az istállóba. A Székelyföldön a szálláskeresés kap hangsúlyt a Bökövény-játékban, s itt is a betlehemesek és háziak is mind egyszerre szereplők és nézők is. Nincsen tehát külön játékos és néző, nem az előadás a lényeg, hanem a szerep vállalása, átélése, a Bibliából hallott, olvasott felidézése. Egy-egy faluban több betlehemes csoport is alakulhatott. Régebben például a Bukovinában élő székelyeknél meglelt férfiak, fiatal házasságokból alakult meg a „csobányozásra” készülő csoport. Később egyre fiatalabbakra, legényekre, majd iskolás-korúakra hárult ez a megtiszteltetés és feladat. Szűz Mária és az angyal szerepét is fiúk „játszották el”, csak a XX. század közepén vették át e szerepeket kislányok. Vannak vidékek, ahol meg csak lányok voltak a betlehemezés (Mezőkövesd) vagy a „kelemenezés” (Magyaregregy) szereplői. Érthető, mert több helyen, hagyományosan, a karácsony előtti hét minden napján próbáltak már, és a résztvevők haza sem térhettek este a családjukhoz, hanem együtt maradtak éjszakára is. A „játék” egy egy háznál az ünnepen egy fél óránál is tovább tarthatott, ezért nem is jutottak el egy nap mindenkihez. Márpedig valakit is kihagyni e házat megszentelő játékból, igencsak súlyos sértésnek és igazságtalanságnak számított. Ott, ahol megesteledtek és elfáradtak, ott kértek szállást, de nem feküdtek ágyba, hanem a földre leterített szalmán aludtak. Legfeljebb a Szűzet megszemélyesítőnek volt előjoga vetett ágyhoz. Sok helyről vannak adataink arra, hogy ezen a szent estén a háziak is a földön leterített szalmán és nem ágyban pihentek, legalábbis a férfiak. Nem sokat aludhattak, mert a hajnali mise, a „pásztorok miséje” volt, és azon nemcsak a betlehemi játék pásztorai hanem az igazi, nyájörző pásztorok is illendően részt vettek. Így a Szeged-alsóvárosi templomba, a hajnali misére bejöttek a juhászok, esikósok és gulyások a mezőkről és megfelelő ruháikban és eszközeikkel dudaszóra táncoltak is a Kisjézus tiszteletére. Így, hogy a pásztorok e tisztelő táncát nem említi egyik megírt evangélium sem, de talán megmaradt a szájhagyományokban, mert hiszen az imádásban és a formája nem idegen a Biblia szellemétől. Írva találjuk, hogy Dávid király így táncolt a frigyláda előtt, és hegedűjátékára Cicelle is táncol a Holdban. Említi a Biblia Izrael asszonyainak is az ünnepi körtáncát az Úr dicséretére, és néhány évtizeddel ezelőtt még számos dunántúli falu éjféle miséjén, az áldozás után, a hagyomány szerint a kántor orgonán dudaszót utánzó, ugrós táncdallamot játszott, „dudát” imitált. Spanyolországból az úrnapi körmenetben, fiatalok táncoltak még a közelmúltban az Oltárizsentség előtt.

A látványos lakodalmi szokásokban is mindenki szerepet kap és egyben nézője, élvezője is a látott eseményeknek. A lakodalomban két, megjátszottan ellenséges nemzeti tagjaik házasságával békülnek ki, miután a valóságos harcot idéző fenyegetődzések után a küzdelem bibliai találós kérdések feladásával és megválaszolásával szelidül meg. Lakodalmakon énekelte formában idézik fel többféleképpen is a Kánaeni Mennyegzőt. Halottak napján, vagy az elhunyt torára beszélítjük az úton járókat és szegényeket, mint a bibliai nagyúr, akinek lakomájára a hivatalosak nem mentek el.

Végigtekintve népünk már-már feledésbe merülő ünnepi szokásain és mindennapjainak magatartását meghatározó viselkedésén, még több, a Bibliából megismert minta követésére bukkannhatunk. Sajnos, igazán lekéztünk e jelentéktelennek tűnő apróságok megfigyeléséről, feljegyzéséről, de az itt felsoroltak is meggyőzhetnek minket arról, hogy a Biblia szerves része lett népünk hagyományainak.

Andrásfalvy Bertalan